

CHRISTENEN EN MOSLIMS ONTMOETEN ELKAAR

Inventarisatie van interreligieuze initiatieven in
Nederland in 2007-2008

Mijke Jetten

Stichting Nieuwegen
Faculteit der Religiewetenschappen, RU Nijmegen
30 juli 2008

VERANTWOORDING

De auteur draagt geen verantwoordelijkheid voor de juistheid van de informatie over de interreligieuze activiteiten in deze rapportage. De gegevens zijn verstrekt door de organisatoren van de betreffende initiatieven. Ze zijn niet op waarheid gecontroleerd. Aanvullingen of onjuistheden kunnen aan de auteur worden doorgegeven en zullen in een volgende versie worden verwerkt.

MEER INFORMATIE

Voor meer informatie over deze rapportage of het lopende onderzoek naar interreligieuze vorming van volwassen christenen en moslims kunt u contact opnemen met de auteur. Via deze weg kunnen tevens (digitale) kopieën van deze rapportage (inclusief brief en antwoordformulier) worden aangevraagd. Wanneer u zelf kopieën maakt, wordt u verzocht de set (inclusief brief en antwoordformulier) compleet te houden.

CONTACTGEGEVENS

Drs. Mijke Jetten
Junioronderzoek Empirische Religiewetenschap
RU Nijmegen, kamer E. 14.23

Telefoon: 024-3615881 (kantoor) / 06-18293331 (privé)
E-mail: m.jetten@rs.ru.nl

INHOUDSOPGAVE

1.	Inleiding	3
2.	Het dynamische karakter van interreligieus contact	4
3.	Trends in interreligieuze ontmoetingen	5
3.1.	Religieuze inbedding	5
3.2.	Geografische diversiteit	6
3.3.	Beoogde doelen	6
3.4.	Aard van de activiteiten	7
3.5.	Werkvormen	7
3.6.	Deelnemers	8
4.	Religieuze organisaties	9
4.1.	Interreligieuze raden	9
4.2.	Kerkelijke raden	10
4.3.	Andere organisaties	10
5.	Literatuur	11
6.	Vervolgonderzoek naar interreligieuze ontmoetingen	11

1. Inleiding

Voorliggende rapportage inventariseert hedendaagse initiatieven tot interreligieuze ontmoetingen tussen christenen en moslims in Nederland. De inventarisatie vond plaats tussen augustus 2007 en april 2008, in het kader van het promotieonderzoek 'Interreligieuze vorming van volwassen christenen en moslims' (§6). Hoewel het om een wetenschappelijk onderzoek gaat, benadrukt deze rapportage het maatschappelijke karakter van de interreligieuze ontmoeting.

Ik beschrijf de dagelijkse praktijk van interreligieus contact tussen christenen en moslims. De gehanteerde categorieën en termen zijn afkomstig uit het veld van de ontmoeting. Een wetenschappelijke reflectie is achterwege gelaten. Door deelnemers en organisatoren zelf aan het woord te laten, probeer ik de rapportage zo dicht mogelijk aan te laten sluiten bij de hedendaagse Nederlandse situatie. De gegevens zijn ontleend aan persoonlijke gesprekken en e-mailcontacten met mensen uit de praktijk van de interreligieuze ontmoetingen. Hun ervaringen met andersgelovigen vormen het kader van deze rapportage.

Deze rapportage heeft de volgende structuur: allereerst verduidelijk ik het dynamische karakter van het interreligieuze contact (§2). Ik benadruk de moeilijkheden die met een inventarisatie als deze gepaard gaan. Vervolgens geef ik een globale kijk op het veld van de dialoog tussen christenen en moslims (§3). Aspecten die aan de orde komen zijn religieuze inbedding (§3.1), geografische diversiteit (§3.2), beoogde doelen (§3.3), aard van de activiteiten (§3.4), werkvormen (§3.5) en deelnemers (§3.6). Daarna som ik organisaties op die zich bezighouden met interreligieuze activiteiten (§4). Ik vermeld relevante literatuur die aansluit op deze rapportage (§5). Tot slot presenteer ik vervolgonderzoek naar de interreligieuze ontmoeting tussen christenen en moslims, namelijk het zojuist genoemde promotieonderzoek 'Interreligieuze vorming van volwassen christenen en moslims' (§6).

In de loop van deze rapportage worden verschillende initiatieven weergegeven. Vanwege de reikwijdte van het veld is het onmogelijk alle activiteiten in deze rapportage op te nemen. De activiteiten worden in een aantal categorieën ingedeeld, maar de selectie van voorbeelden daarbinnen is redelijk willekeurig gebeurd. Resultaat is een categorisering van interreligieuze ontmoetingen (§3), waarbij de concrete activiteiten uit 2007/2008 illustratief zijn.

“Er is een grote mate aan belangstelling voor de islamitische beleving. Voor een goede sfeer. Elkaar beter leren kennen en vooroordelen overwinnen. Er zijn in de gemeente Apeldoorn nauwelijks spanningen en dat komt door het Platform Duurzame Dialoog Apeldoorn (PDDA). Bovendien is de probleemsignalering zeer sterk: als er iets gebeurt, wordt er vanuit het PDDA meteen op ingesprongen (vertellen, informatie uitwisselen, werkgroepen).”

Platform Duurzame Dialoog Apeldoorn. Contactpersoon: Derk Rozema

“Open met elkaar in gesprek gaan als brug over verschillen heen. Naar elkaar luisteren en verdiepende vragen stellen om vooroordelen weg te nemen. Bijeenkomsten met een voorstelrondje, bezinningsmoment, lunch en muziek. Thematiek: identiteit en samenleven, vooroordelen, God en geld, wat geeft mijn leven zin, mensenrechten, spiritualiteit en opvoeding, discriminatie, laten zien wie je bent, beeldvorming van de islam, omgang met verlies.”

Informeel kennismakingsbijeenkomst voor vrouwen. Amsterdamse vrouwengroep. Contactpersoon: Ank Veenstra

“Kom een kijkje nemen in onze gebeds- en trainingshuizen en maak kennis met de verschillende religieuze en levensbeschouwelijke instellingen die onze provincie rijk is. Er is gelegenheid rond te kijken in de gebouwen, vragen te stellen over gebruiken, voorwerpen en kleding en in gesprek te gaan met actieve leden over wat hen inspireert. U mag ook meedoen aan diensten en gebruiken.”
Open huis Groningse religieuze en levensbeschouwelijke organisaties. Contactpersoon: Wim van Dommelen

“Er wordt veel gezegd over de Bijbel en de Koran. Maar wat staat er nu echt? Op hoeveel manieren kun je de teksten lezen? Hoe doe je dat zelf en hoe doet een ander dat? In deze groep willen we zelf teksten lezen. We gaan er met elkaar over in gesprek in een zo gemengd mogelijke groep. Man en vrouw, jong en oud, moslim, christen, hindoe, gelovig en ongelovig.”
De Buitenwacht. Oecumenisch Ontmoetingscentrum te Dordrecht. Contactpersoon: Klaas Beuckens

2. Het dynamische karakter van interreligieus contact

Het is niet gemakkelijk inzicht te krijgen in het veld van de interreligieuze dialoog. Contactlijsten met sleutelpersonen en belangrijke organisaties en instellingen ontbreken veelal. Verzamelde contactgegevens blijken al snel verouderd. Hetzelfde geldt voor overzichten van bestaande interreligieuze activiteiten. Sommige (kerk)gemeentes en (interreligieuze) instellingen inventariseren initiatieven in de eigen buurt. Maar: activiteiten die vandaag in volle bloei staan, zijn morgen weer achterhaald en verdwenen. Doelen zijn gerealiseerd en de activiteit is overbodig geworden. En morgen ontstaan nieuwe initiatieven die vandaag nog zinloos lijken.

Uit gesprekken met organisatoren en deelnemers blijkt keer op keer hoe vluchtig de interreligieuze dialoog is. Het in kaart brengen van initiatieven is een momentopname. De impressie van het interreligieuze veld is bovendien persoonlijk: het ligt er aan wie je spreekt en welk initiatief je bezoekt. Ervaringsverhalen zijn soms positief en soms negatief, de ene activiteit is geslaagd en de andere mislukt.

Toch gebeurt er veel: grootschalige ontmoetingen, met medewerking van sleutelfiguren door het hele land heen, en kleinschalige, in een specifieke wijk of buurt. Ik sprak met een groot aantal organisatoren en deelnemers, en constateerde een diversiteit aan activiteiten. Hoewel er veel verloop blijkt in initiatieven is het aantal activiteiten opmerkelijk groot. Het enthousiasme blijkt eveneens groot: de toewijding waarmee ontmoetingen – veelal vrijwillig en onbetaald – georganiseerd worden is opmerkelijk.

“Op de kloosterfietstocht brengen we een bezoek aan de moskee in Groenlo. De ontvangst is allerhartelijkst. En telkens nodigen ze ons uit om weer te komen. Tussen de deelnemers aan de fietstocht en de mensen van de moskee ontspint zich gemakkelijk een gesprek. Onderwerp zijn actuele thema's. In het nagesprek valt op hoe vol deelnemers zijn van de vooroordelen en beelden die via de media tot ons komen.”
Huize Loreto. Paters Maristen te Lievelede. Contactpersoon: Ton Bun

“Kring van mensen die elkaars geest scherpen en blik verruimen. Serie van vijf bijeenkomsten. (1) Joods-christelijke-islamitische samenleving. (2) Religie in het openbare leven. (3) Opvoeding en onderwijs. (4) Variëteit onder gelovige vrouwen. (5) Kernwaarden van de samenleving.”
Religieus-Seculiere Kring. Stadsdeel Amsterdam Slotervaart. Contactpersoon: Ahmed Marcouch

“Tijdens de bijeenkomst van imams en pastores in de Schilderwijk/Transvaal blijken tot nog toe in de praktijk bestuursleden van moskeeverenigingen eerder gesprekspartners van pastores dan imams. Hoe valt dat te verklaren? En: zijn imams en pastores de aangewezen dialoogpartners en kunnen zij gezamenlijk naar buiten treden om negatieve tendensen in de wijk te keren?”
Ontmoetingen tussen imams en pastores. Werkgroep Oecumenisch Pastoraat Schilderswijk/Transvaal Den Haag. Contactpersoon: Jan Eijken

“Mensen zijn uitgenodigd om gezamenlijk een maaltijd te gebruiken en over thema’s te discussiëren. De disgenoten worden vooral gevraagd als moslim en niet-moslim. Er zijn drie groepen gestart en er hebben al vier discussiediners plaatsgevonden. Alle deelnemers zijn enthousiast over de dinerstelling en positief over het feit dat zij niet meteen op een mening worden afgerekend. Van de deelnemers wordt verwacht dat zij vanuit hun persoonlijke achtergrond én vanuit hun beroep discussiëren over het thema.”

De impasse doorbreken. Bezinningscentrum Protestantse Kerk Nederland. Contactpersoon: Nelleke de Jong-van den Berg

3. Algemene trends in interreligieuze ontmoetingen

De aard van de geïnventariseerde initiatieven is divers: van lezing tot wandeling, van eetclub tot viering, en van taalles tot de ontmoeting van geestelijke leiders. Onderstaande ordening biedt een globale indruk van wat er zich in het veld van de interreligieuze ontmoeting afspeelt. Het maakt inzichtelijk op welke niveaus moslims en christenen elkaar ontmoeten. De gehanteerde categorisering is globaal en niet uitputtend. Zij sluit nauw aan bij ervaringen uit het veld van de dialoog. Aanvullende ervaringen leveren ongetwijfeld nieuwe inzichten, en daarmee wellicht ook nieuwe categorieën van onderscheid op.

3.1. Religieuze inbedding

De initiatieven zijn divers in religieuze inbedding. Een aantal activiteiten is interreligieus in thematiek, maar wordt georganiseerd voor en door een *christelijke* dan wel een *islamitische* doelgroep. Zij beoogt de eigen achterban voor te lichten. Soms wordt daarbij een spreker vanuit de andere religie uitgenodigd. Andere initiatieven worden *interreligieus* georganiseerd: er zijn zowel christenen als moslims betrokken bij de organisatie ervan, en zij activeren gezamenlijk hun achterban. Hoewel dergelijke initiatieven een sterker interreligieus karakter (en publiek) hebben, blijkt de organisatie ervan niet altijd gemakkelijk. Verwachtingen, houdingen en organisatietactieken lopen soms sterk uiteen.

“Een bijzondere kerkdienst of viering? In de kerkdienst gaat de dominee voor en is de imam gastvoorganger. Zij leggen uit hoe zij vanuit hun geloof over elkaar denken en lezen ieder uit hun Heilig Boek. Aan de hand van de gelezen teksten stellen zij elkaar vragen, zoals: Wat is belangrijk in jouw geloof? Begrijp je dat mensen op hun hoede zijn, bang zijn voor jouw geloof? Komen christenen in de Koran voor en moslims in de Bijbel? Hoe vertelt de Bijbel over Maria en Jezus en de Koran over Maria, Jezus en Mohammed?”

Dialogo in kerk en moskee in Friesland. Contactpersonen: Corry Nicolay en Mustafa Önlü

“Cursus voor christenen over de uitdaging van de islam en het omgaan met moslims. Wat betekent het christenzijn voor de ontmoeting met moslims. (1) Ontstaan van de islam en moslims in Nederland. (2) Geloof en leefwijze van moslims. (3) Cruciale verschillen. (4) Bezoek aan moskee. (5) De weg vinden, omgaan met moslims. (6) Bruggen bouwen, ruimte voor het evangelie. (7) Grensgangers, begeleiden en opvang nieuwe christenen.”

Kruis en Hidjra. Stichting Evangelie & Moslims te Amersfoort. Contactpersoon: Herman Takken

“Serie interreligieuze ontmoetingen waarin samen praten, lachen en eten centraal staan. Korte beschouwingen vanuit verschillende invalshoeken, rondleiding door de moskee, gezamenlijk diner en muzikale optreden. Samenwerking van de Nederlandse Moslimraad, Unie van Marokkaanse Moskeeën Amsterdam en El Umma Moskee Amsterdam Slotervaart.”

Samen leven en samen invulling geven aan het leven. Amsterdam. Contactpersoon: Khalil Aitblal

3.2. Geografische diversiteit

De activiteiten zijn *internationaal, landelijk, regionaal* of *plaatselijk* georganiseerd en beogen een dito publiek. Hoewel er ook een aantal landelijke en regionale activiteiten zijn geïnventariseerd, overheersen de plaatselijke ontmoetingen, die soms wijkgericht zijn. Tegelijkertijd zijn deze activiteiten moeilijker traceerbaar. Landelijke en regionale activiteiten worden in bredere kring aangekondigd, terwijl plaatselijke initiatieven minder in de publiciteit komen en een kleiner publiek aanspreken. Uit de gesprekken met organisatoren en deelnemers bleek dat plaatselijke ontmoetingen veelal het meest verdiepend worden gevonden. Op het andere uiterste vinden we de wat loggere ontmoetingen op internationaal niveau.

“Maandelijksse bijeenkomsten rond thema’s als de positie van vrouwen, rituelen, gebed, Koninkrijk Gods, zelfdoding, huwelijk, man-vrouwrollen, relatie met God, godsbeelden, mensbeelden, en het samenleven van christenen en moslims. Inleiding vanuit islamitische en christelijke traditie aan de hand van Koran en Bijbel.”

Gespreksgroep Bijbel en Koran. Salvatorkerk Arnhem. Contactpersonen: Pierre Eijgenraam en Sabijn van Rijsewijk–Bouteh

“Gelderse ontmoetingsdag voor vrouwen uit islam en christendom. Vrouwen gaan in gesprek met elkaar over wat hen beweegt en kracht geeft. De dag is bedoeld voor vrouwen die aangesproken willen worden op de religieuze traditie waar ze in staan of uit voortkomen. Deze bijeenkomst staat in het teken van ontmoeting, uitwisseling en verdieping in elkaars achtergronden.”

Wel gezien maar niet gesproken. Gelderland. Contactpersoon: Ali Brandwijk

“In verschillende steden in Nederland vindt jaarlijks de Dag van de Dialoog plaats. Op deze dag worden overal in de stad gesprekstafels georganiseerd, waar mensen met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten. Het idee van de Dag van de Dialoog is simpel en doeltreffend: mensen komen samen en wisselen in kleine kring ervaringen uit aan de hand van een thema. Dat levert dikwijls, naast persoonlijke ervaringen, nieuwe initiatieven op die de binding in de stad/het dorp versterken.”

Dag van de Dialoog. Onder andere in Almere, Alkmaar, Amersfoort, Amsterdam, Apeldoorn, Groningen, Haarlem, Harderwijk & Ermelo, Heemstede, Lelystad, Maastricht, Overijssel, Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen en de Zaanstreek. Contactpersonen: Olga Plokhooij

3.3. Beoogde doelen

We ontdekken verschillende doelen in de organisatie van een interreligieuze activiteit. Een veelgehoord onderscheid uit de interreligieuze praktijk is de gerichtheid op het *hoofd* – het christelijke dan wel islamitische gedachtegoed; het *hart* – de christelijke dan wel islamitische spirituele traditie; en de *handen* – het maatschappelijke handelen vanuit een christelijke of islamitische praxis. Sommige groepen onderscheiden het *collectieve* van een religieuze traditie versus de *persoonlijke* ervaringen van het gelovige subject. Een laatste indeling die ik ben tegengekomen is het verschil tussen het verdiepen van de *eigen* religieuze identiteit als doel versus het leren respecteren van de religieuze overtuigingen van een *ander*.

“Het kennismakingsproject is gestart als een bijdrage vanuit deze geloofsgemeenschap ten dienste van de kwaliteit van de plaatselijke samenleving. We zijn hier met elkaar en op elkaar aangewezen, en willen verhinderen dat er onnodige vijandsbeelden ontstaan, doordat we elkaar niet kennen en ons niet gekend voelen. Inmiddels zijn er goede ervaringen opgedaan. Er worden jaarlijks enkele avonden georganiseerd in synagoge, kerk en moskee. En in het afgelopen jaar zijn er bovendien diverse gespreksgroepen geweest.”

Kennismakingsproject synagoge/kerk/moskee te Zutphen/Warnsveld. Contactpersoon: Roel van Oosten

“Jaarlijks dialoogweekend voor vrouwen uit islam en christendom. We lezen en beleven teksten uit Koran en Bijbel over liefde. We werken met elkaar uit wat de tussenmenselijke, maatschappelijke en interreligieuze betekenis van liefde kan zijn – op de achtergrond van onze eigen levensverhalen en (religieuze) tradities. Samenwerking tussen Stichting Islam en Dialoog, Stichting Al Nisa, Dominicaans Activiteiten Centrum en Protestantse Kerk in Nederland.”

Dialoogweekend. Dominicaans Activiteiten Centrum te Huissen. Contactpersoon: Martina Heinrichs

“Matching van vrouwen, in kleine groepjes of één op één, die bij elkaar thuis komen. Nederlandse en islamitische vrouwen, die spreken over o.a. de interreligieuze dialoog. Met soms wel honderden vrouwen per week een zeer succesvol initiatief.”

Vrouwenontmoetingsproject Utrecht. Interkerkelijke Stichting Kerken en Buitenlanders. Contactpersoon: Wieger Rozema

3.4. Aard van de activiteiten

Het eerste contact tussen moslims en christenen betreft het *elkaar ontmoeten*. Het gaat om activiteiten waarin mensen bewust samengebracht worden. De praktijk wijst uit dat deze eerste ontmoetingen nauwelijks spontaan leiden tot diepere contacten. Daarom organiseert men activiteiten ter verdiepende communicatie, het *elkaar leren kennen*. Wanneer de interreligieuze contacten nog een trede hoger worden getild, spreekt men in het veld van *samenwerking* tussen christenen en moslims, veelal op straat- en wijkniveau. Ten slotte onderscheiden organisatoren interreligieuze projecten die *wederzijdse (hulp)relaties* tussen kansrijken en kansarmen stimuleren. Hoewel veel van de geïnventariseerde initiatieven streven naar verdiepende contacten, blijkt juist de noodzaak tot het elkaar ontmoeten groot: veel moslims en christenen uit dezelfde straat of buurt blijken elkaar nog nauwelijks te kennen.

“Geloofscursus van het bisdom Roermond. Wat bindt Limburgers? De islam is tweede godsdienst in Limburg maar wat weten Limburgers er eigenlijk van? (1) Wat bindt ons? (2) Wat moeten we doen om goede moslims en christenen te zijn? (3) Concrete dialoog. Dit is lastig vanwege de negatieve beeldvorming in de media. Maar, ook de islam dreigt – net als het christendom – weggesecculariseerd te worden. Zij is hetzelfde lot beschoren als het christendom. Religies moeten dus samen sterk staan.”

Kennen wij elkaar, katholieke en moslimse Limburgers? Contactpersoon: Ton Storcken

“Het project ‘samen wonen = samen leven’ werkt aan samenwerking van christenen, moslims en anderen, gericht op de zelfredzaamheid en weerbaarheid van groepen bewoners in Bos en Lommer (Amsterdam). Thema’s waarmee het project aan de slag is, zijn vrijwilligers in het godshuis, het ondersteunen van ouderen, vrouwen en jongeren en hun organisaties, taallessen en huiswerkbegeleiding en interculturele samenwerking tussen vrijwilligers. Een uniek samenwerkingsverband tussen de Protestantse Diaconie Amsterdam en de islamitische stichting Ihsan.”

Samen wonen = samen leven. Amsterdam. Contactpersoon: Hans Krikke

“Meer dan 600 mensen uit Bos en Lommer namen deel aan iftarmaaltijden en zijn met elkaar in gesprek gegaan. Jij en ik kunnen het verschil maken, daar draaide het om. Tijdens de thema-iftars zijn we op zoek gegaan naar wat ons bindt. In plaats van wat ons scheidt. De iftarbijeenkomsten zijn ontmoetingsbijeenkomsten geweest. Nieuwe contacten zijn gelegd. Plannen gesmeed. Intenties uitgesproken en afspraken gemaakt.”

Thema-iftars te Amsterdam. Contactpersoon: Hans Krikke

3.5. Werkvormen

Kenmerkend voor de geïnventariseerde activiteiten is het communicatieve karakter ervan. Desalniettemin verschilt de specifieke werkvorm van het initiatief. Afhankelijk van het doel en de aard van de activiteit sluit de ene vorm beter aan dan andere. Zo vond ik de volgende soort communicatieve activiteiten: 1) educatieve activiteiten als cursussen;

2) informele activiteiten, zoals samen eten en samen wandelen; 3) meningvormende activiteiten, bijvoorbeeld discussies en debatten; 4) informerende activiteiten zoals lezingen en het bezoeken van godshuizen; en 5) participatieve activiteiten, bijvoorbeeld interreligieuze vieringen.

“De weekenden beginnen op donderdagavond en eindigen op zondagavond. We geven een introductie in de drie religies maar richten ons ook op het vertellen, de diensten, het meebelevens (middels een dienst). We horen terug dat het mensen verandert. De jongeren blijken toch weinig interreligieuze contacten te hebben in het dagelijkse leven. De eerste keer werkten we met een thema maar we willen vooral de kennismaking en nieuwsgierigheid een plek geven. Thema's blijken dan niet nodig, die komen vanzelf wel aan bod. Samenwerking tussen Stichting Islam en Dialoog, Stichting Interreligieuze Dialoog en Dominicaans Jongerencentrum 't Wasdom.”

Religieuze ontmoetingen voor jongeren. Zwolle. Contactpersoon: Margot Goettsch

“In Kanaleneiland is de van oorsprong oecumenische Werkgroep Samen-Leven op interreligieus vlak bezig. Sinds 2000 loopt het zeer succesvolle met elkaar aan tafel eten, waarin één keer per zes weken zo'n 40-60 personen met elkaar warm eten (halal) en spreken over thema's als veiligheid, vasten, kerst, pasen, vrede etc.”

Met Elkaar aan Tafel. Utrecht. Interkerkelijke Stichting Kerken en Buitenlanders. Contactpersoon: Wieger Rozema

“Christenen en moslims slaan bewust de handen ineen. Aan de hand van teksten uit de Koran en Bijbel wordt ingegaan op thema's als (1) de schepping; (2 en 3) de profeten; (4) het gebed; (5) vieringen; (6) man-vrouwverhoudingen; en (7) de ideale samenleving.”

Dialoogbijeenkomsten. Dominicus Kerk en El Umma Moskee Amsterdam. Contactpersonen: Erik de Baedts en Yassin Elforkani

3.6. Deelnemers

De deelnemers aan interreligieuze ontmoetingen tussen christenen en moslims zijn divers. Er zijn verschillen in aantallen – de ene activiteit is groter in omvang dan de andere; in geslacht – de meeste activiteiten zijn voor mannen en vrouwen, maar ik vond ook specifieke vrouwen- of mannengespreksgroepen; in leeftijd – de geïnventariseerde initiatieven brachten generatieverschillen aan de oppervlakte; in verhouding moslims en christenen – niet alle ontmoetingen zijn even interreligieus; in cultureel-etnische achtergrond – bijvoorbeeld het gesprek aangaan met Turken of met Marokkanen; en in religieuze overtuiging – bijvoorbeeld het verschil in opvattingen tussen protestanten en katholieken, en tussen orthodoxen en liberalen. Veel initiatieven zijn bovendien breder in opzet: zij zijn niet altijd enkel bedoeld voor christenen en moslims. De praktijk wijst uit dat het lastig is hier controle over te krijgen: deelnemers zitten lang niet altijd op één lijn wat de ontmoeting betreft. Resultaat is een dialoog die zich telkens weer anders ontspint.

“Mijn vraag was waarom vrouwen niet méér bij interreligieuze initiatieven worden betrokken. Daarop heb ik een goed gesprek gehad met een Marokkaanse vrouw. Dat besloten we nog een keer te doen, maar dan allebei iemand mee te brengen. Dat was het begin van een emailbestand van rond de 50 vrouwen. We organiseren koffieochtenden, wandelingen, bezoeken aan musea, gymlessen.”

Vrouwen over de Drempel. Naaldwijk. Contactpersoon: Anny van Heijningen-Vijverberg

“Drie avonden in moskee, synagoge en kerk. Over de rol van de vrouw binnen de eigen traditie. Over wat hen bezig houdt, hun vreugde en zorgen, wat ze belangrijk vinden, wat ze van het leven verwachten en wat geloof daarin voor hen betekent.”

Wat vrouwen bezighoudt. Zutphen/Warnsveld. Contactpersoon: Roel van Oosten

“Drie bijeenkomsten samen met de imam van de Westermoskee. Het zal gaan over de betekenis van de Koran en wat dat voor een gevolg heeft voor de manier waarop moslims omgaan met de Koran. Hoe verhoudt de Koran zich tot andere heilige boeken? Een kans om iets meer te weten te komen over onze burens en een gelegenheid om je te verdiepen in dit heilige boek. Voor mensen die willen leren en die het gesprek met een andere religie aan willen gaan.”

De heilige Koran – het boek van de burens. La Verna. Franciscaans Centrum voor Spirituele Ontwikkeling te Amsterdam. Contactpersoon: Rob Hoogenboom

“Een demonstratieve voettocht om een bijdrage te leveren aan de ontmoeting van diverse bevolkingsgroepen in Wageningen, in het bijzonder verschillende levensbeschouwelijke groeperingen. Doel is tot meer onderling contact te komen. De ander is soms een grote onbekende – zoals jij dat bent voor de ander. Tijdens de voettocht wordt iedereen uitgenodigd om een praatje te houden met een ander over enkele vragen die aangereikt worden.”

Werkgroep Interreligieuze Contacten van de Raad van Kerken te Wageningen en de Stichting Internationaal Islamitisch Centrum Wageningen. Contactpersoon: Jaap Schouls

4. Interreligieuze organisaties

Het is onmogelijk alle organisaties op het gebied van de ontmoeting tussen christenen en moslims te vermelden. Bovendien staan de interreligieuze initiatieven centraal in dit rapport, en niet de organiserende instellingen. Daarom geef ik hier slechts een globale indruk van organisaties en instellingen die zich bezighouden met de verhoudingen tussen christenen en moslims.

4.1. Interreligieuze raden

Een eerste aanknopingspunt om interreligieuze activiteiten op het spoor te komen, zijn de diverse interreligieuze raden en platforms die Nederland rijk is. Deze raden zijn vaak plaatsgebonden en vertegenwoordigen de verschillende religieuze stromingen van Nederland. Hun activiteiten zijn uiteenlopend: sommige raden komen met hun vertegenwoordigers een aantal maal per jaar samen om de contacten te versterken, andere raden activeren ook hun achterban door op lokaal niveau interreligieuze activiteiten te initiëren. We sommen hieronder een aantal raden op.

- > Landelijke Raad voor Levensbeschouwingen en Religies. Contactpersoon: Henk Vroom
- > Interreligieus Beraad. Contactpersoon: Carla Vermeulen
- > Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Amsterdam. Contactpersoon: Erik de Baedts
- > Vrouwengroep Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Amsterdam. Contactpersoon: Ank Veenstra
- > Interreligieus Beraad Bos en Lommer (Amsterdam). Contactpersoon: Hans Krikke
- > Haagse raad voor Levensbeschouwing en Religies. Contactpersoon: Abdelsadek Maas
- > Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Arnhem. Contactpersoon: Joop Nijrolder
- > Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Enschede. Contactpersoon: Leo Damen
- > Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Nijmegen. Contactpersoon: Paul Oosterhoff
- > Amersfoorts Platform voor Levensbeschouwingen en Religies. Contactpersoon: Geert Scholte
- > Platform Religie en Levensbeschouwing Provincie Groningen. Contactpersoon: Wim van Dommelen
- > Platform Levensbeschouwing in Kleurrijk Fryslân. Contactpersoon: Piet Heemskerk
- > Raad voor Levensbeschouwingen en Religies Zwolle. Contactpersoon: Bea Mulder
- > Interreligieus Platform Eindhoven e.o. Contactpersoon: Mehmet Yucel
- > Multireligieus Haarlem / Raad van Religies in Haarlem. Contactpersoon: Jurjen Beumer
- > Raad van Religies en Levensbeschouwingen Dordrecht. Contactpersoon: Klaas Beuckens
- > Platform Duurzame Dialoog Apeldoorn. Contactpersoon: Derk Rozema
- > Platform voor Levensbeschouwingen en Religies Zeist. Contactpersoon: Michiel Dubelaar
- > Raad voor Levensbeschouwingen Deventer. Contactpersoon: Joke Patty
- > Rotterdamse Raad voor Levensbeschouwingen en Religies. Contactpersoon: Frans Ootjers
- > Samen voor Ede. Contactpersoon: Hans van der Linden
- > Interreligieus Platform Hellendoorn. Contactpersoon: Ramazan Cirak
- > Stuurgroep Interreligieuze Ontmoetingen Lelystad. Contactpersoon: Ab Strijker

4.2. Kerkelijke raden

Hoewel kerkelijke raden oecumenisch en niet interreligieus van samenstelling zijn, zoeken zij vaak contact met niet-christenen. De praktijk laat zien dat veel ontmoetingen tussen christenen en moslims vanuit deze kerkelijke raden geïnitieerd zijn. Een enkele activiteit wordt georganiseerd vanuit de katholieke kerk (de bisdommen) respectievelijk de protestantse kerk (de voormalige regionale dienstencentra¹). De christelijke kerken zijn ook vertegenwoordigd in de interreligieuze raden, waardoor veel activiteiten een gezamenlijke basis hebben. Hieronder noemen we een aantal actieve kerkelijke raden.

- > Landelijke Raad van Kerken. Contactpersoon: Bepie van Laar
- > Raad van Kerken Wageningen. Contactpersoon: Jaap Schouls
- > Raad van Kerken Zevenaar. Contactpersoon: Menno Dijkhuizen
- > Raad van Kerken Almelo. Contactpersoon: Jaap van Selm
- > Raad van Kerken Amsterdam. Contactpersoon: Ruud Huysmans
- > Raad van Kerken Ede. Contactpersoon: Hans van der Linden
- > Beraad van Kerken Apeldoorn. Contactpersoon: Derk Rozema
- > Haagse Raad van Kerken. Contactpersoon: Wessel Verdonk
- > Raad van Kerken Enschede. Contactpersoon: Laurens de Reus
- > Raad van Kerken Gouda. Contactpersoon: Arjan Blok
- > Raad van kerken Hoofddorp. Contactpersoon: Ada Blom

4.3. Andere organisaties

Ten slotte noem ik een aantal landelijke, regionale en plaatselijke organisaties die zich inzetten voor ontmoetingen tussen christenen en moslims. Omdat het aantal groot is, volgen er hier slechts een paar om een indruk te geven.

Landelijke organisaties

- > Stichting Islam & Dialoog. Contactpersoon: Emrullah Erdem
- > Stichting Evangelie & Moslims. Contactpersoon: Herman Takken
- > Islamitisch Instituut voor Maatschappelijk Activeringswerk (IHSAN). Contactpersoon: Hasan Yar
- > Stichting Al Nisa. Contactpersoon: Sabijn Bouteh-van Rijsewijk
- > Stichting Interreligieuze Dialoog. Contactpersoon: Janneke Teunissen
- > Interreligieuze Werkplaats. Contactpersoon: Greco Idema
- > Katholiek Contactraad voor Interreligieuze Dialoog (CID). Contactpersoon: Berry van Oers
- > Bezinningscentrum Protestantse Kerk Nederland. Contactpersoon: Nelleke de Jong-van den Berg
- > Oecumenische Vrouwensynode. Contactpersoon: Annego Hogebrink
- > Stichting Trialoog. Contactpersoon: Francien van Overbeeke-Rippen
- > Unie van Marokkaanse Moslimsorganisaties in Nederland (UMMON). Contactpersoon: Driss el Boujoufi
- > Dag van de Dialoog. Contactpersoon: Olga Plokhooij
- > Ontmoeting met Moslims (PKN). Contactpersoon: Jan Post Hospers

Regionale organisaties

- > Samenwerkingsverband Moslims-Christenen Noord, Midden en Oost Nederland. Contactpersoon: Wim van Dommelen
- > Islamitisch Maatschappelijk Activeringsbeleid Overijssel (IMAO). Contactpersoon: Orhan Arslan
- > Gelderse Organisatie voor Maatschappelijk Activeringswerk (GOMA). Contactpersoon: Klaas Westerbeek
- > Osmose. Contactpersoon: Ragaiy Sinout
- > Bisdom Roermond. Contactpersoon: Ton Storcken
- > Katholiek Maatschappelijk Activeringswerk Gelderland. Contactpersoon: Mirjam Schuilenga
- > Missionaire Arbeid Rijnmond. Contactpersoon: Marten de Vries
- > Interreligieuze Vieringen Friesland. Contactpersoon: Corry Nicolai

¹ De Protestantse Kerk Nederland is momenteel aan het reorganiseren. De negen regionale dienstencentra (PDC's) zijn per 1 januari 2008 officieel gesloten.

Plaatselijke organisaties

- > Veelkleurige Religies Rotterdam. Contactpersoon: Co Elshout
- > Beraad Kerk & Islam Utrecht. Contactpersoon: Arie Noordermeer
- > Voor Stad en Kerk Den Haag (STEK). Contactpersoon: Willem Jansen
- > Stichting Assadaaka Amsterdam. Contactpersoon: Ahmed el Mesri
- > Unie van Marokkaanse Moskeeën Amsterdam e.o. Contactpersoon: Khalil Aitblal
- > Indigo-Wereld. Contactpersoon: Carola Eijssenring
- > Ignatiushuis Amsterdam. Contactpersoon: Theo van Drunen
- > Stem in de Stad Haarlem. Contactpersoon: Jurjen Beumer
- > Wij Amsterdammers / Platform Amsterdam Samen (PAS). Contactpersoon: Nadia Hazam
- > Amsterdam met Hart en Ziel. Contactpersoon: Ruud Huysmans
- > Stadsdeel Amsterdam Slotervaart. Contactpersoon: Ahmed Marcouch
- > El Umma Moskee Amsterdam. Contactpersoon: Yassin Elforkani
- > Dominicus Gemeente Amsterdam. Contactpersoon: Erik de Baedts
- > Protestantse Diaconie Amsterdam. Contactpersoon: Hans Krikke
- > Bethelkerk Veenendaal. Contactpersoon: Ton Valkenburg
- > Berbers tot Buren Gouda. Contactpersoon: Cornelis Bijkerk
- > De Buitenwacht Dordrecht. Contactpersoon: Karin Heijnen
- > La Verna Amsterdam. Contactpersoon: Rob Hoogeboom
- > Dominicaans Activiteitscentrum Huissen. Contactpersoon: Martina Heinrichs
- > Dominicaans Jongerencentrum 't Wasdom Zwolle. Contactpersoon: Margot Goettsch
- > Huize Loreto Lievelede. Contactpersoon: Ton Bun
- > Project Synagoge/Kerk/Moskee Zutphen/Warnveld. Contactpersoon: Roel van Oosten
- > Vrouwengroep Amersfoort. Contactpersoon: Anneke van Dijk
- > Wel gezien, maar niet gesproken. Contactpersoon: Ali Brandwijk
- > Keizersgracht Kerk Amsterdam. Contactpersoon: Hermen Jan Rijks
- > Heilige Hartkerk Den Haag. Contactpersoon: Jan Eijken
- > Interkerkelijke Stichting Kerken en Buitenlanders Utrecht (ISKB). Contactpersoon: Wieger Rozema

5. Literatuur

Hieronder volgt literatuur die goed aansluit bij deze inventarisatie naar interreligieuze ontmoetingen tussen christenen en moslims. De literatuurtips zijn aangereikt vanuit het veld van de praktische dialoog.

- > Bisdom Utrecht (2007), *Een geduldige Ontmoeting* (7Cahier nr. 14)
- > Regiegroep 'Mijn Verhaal, jouw Verhaal, ons Verhaal' (2007), *Vraag je Rijk. Methoden voor Dialoogbijeenvakomen die werken*
- > Raad van Kerken in Nederland (2006), *Wie is bang voor wie?* (www.raadvankerken.nl/?b=98)
- > G. Idema (red.) (2006), *Interreligieus Werken*
- > Raad van Kerken in Nederland (2003), *Samen Vieren met Mensen van andere Religies*
- > F. van Overbeeke-Rippen (2002), *Over en Weer. 25 Vragen van Christenen en Moslims*
- > H. Krikke, W. Rozema, P. Rozema-van Geest (red.) (2000), *Hand in Eigen Boezem. Vijftien Jaar pionieren in de Multiculturele Samenleving*
- > A. Brandwijk (1998), *Wel gezien maar niet gesproken*
- > Protestantse Kerk Nederland, *Folderserie Moslims en Christenen. Wat geloven zij?*
- > Protestantse Kerk Nederland, website Ontmoeting Moslims (www.pkn.nl, 'actief in de kerk' → 'landelijke werkterreinen' → 'ontmoeting moslims')
- > Kwartaaltijdschrift *Begrip Moslims-Christenen*

6. Vervolgonderzoek naar interreligieuze ontmoetingen

De praktijk laat zien dat de (organisatie van) interreligieuze ontmoetingen niet altijd even moeiteloos verlopen. Enerzijds zagen we 'good practices'; anderzijds constateerde we dat contacten tussen christenen en moslims, ondanks goede intenties, soms niet goed van de grond komen. Er blijkt behoefte aan handreikingen voor een goede communicatie tussen beide religieuze groeperingen.

Een bijkomende observatie is het gebrek aan een goede evaluatie van de ontmoetingsactiviteit. Mensen organiseren interreligieuze bijeenkomsten, maar vaak zonder duidelijke doelen te stellen of zonder na te gaan of gestelde doelen werkelijk gerealiseerd zijn. Het is aanlokkelijk om aan te nemen dat een activiteit effectief is: dat deelnemende christenen en moslims ook werkelijk nader tot elkaar komen door elkaar te ontmoeten. Interreligieuze ontmoetingen worden gemakkelijk als geslaagd bestempeld.

Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar de interreligieuze vorming van volwassenen buiten geïstitutionaliseerde educatieve contexten. In vervolgonderzoek richt ik mij daarom op het bevorderen van de religieuze identiteit van volwassen christenen en moslims. Het betreft enerzijds de ontwikkeling van de eigen geloofsovertuiging; anderzijds gaat het om de respectvolle omgang met andersgelovigen.

Daartoe ontwikkel ik een zestal interreligieuze thema-avonden. Centraal staat een methodiek voor interreligieuze communicatie. Moslims en christenen leren op verdiepende wijze van met elkaar in gesprek te gaan. Deelname aan de cursus moet de betrokkenheid tussen beide religieuze groeperingen verbeteren. We gaan tevens na wat de effecten zijn: wat leren christenen en moslims van elkaar, hoe ontwikkelen hun gevoelens zich, en hoe beïnvloedt deelname de sociale verhoudingen tussen beide religieuze groeperingen.

De cursus wordt gegeven van oktober tot en met december 2009. Deelnemers komen binnen deze periode zes avonden bijeen. Iedere avond wordt, aan de hand van teksten uit Bijbel en Koran, een maatschappelijk relevant thema besproken. De cursus vindt plaats op 10 verschillende locaties in Nederland, waarbij er de mogelijkheid is tot deelname aan een vrouwengroep of een gemengde groep. Iedere cursusgroep bestaat uit 10 tot 15 deelnemers. De groepen zijn interreligieus (christenen en moslims) samengesteld. Van deelnemers wordt verwacht dat zij alle zes cursusavonden bijwonen. Deelname en cursusmateriaal zijn gratis.

Bovenstaande inventarisatie heeft laten zien dat de interreligieuze ontmoeting tussen christenen en moslims bij uitstek een praktische aangelegenheid is. Daarom richt ik mij voor het verzamelen van onderzoeksgegevens opnieuw tot mensen die actief bezig zijn met de interreligieuze dialoog. De organisatie vindt plaats in samenwerking met lokale organisaties en wordt gedoceerd door deskundigen op het gebied van de islam en het christendom. Locaties, deelnemers en begeleiders worden de komende maanden geworven op basis van bestaande adresbestanden van christelijke, islamitische en interreligieuze organisaties.

Bijgevoegde brief geeft meer informatie over mijn vervolgonderzoek. Ik hoop opnieuw de interesse vanuit het veld van de praktische dialoog te hebben gewekt. Mijn onderzoek zal immers inzicht geven in de effectiviteit van de interreligieuze dialoog. Belangstellenden verzoek ik het bijgevoegde antwoordformulier in te vullen of direct contact met mij op te nemen (zie voor adresgegevens blz. 1).